

VISSERIJGEMEENSCHAPPEN LANGS DE WADDENKUST

VISSERIJGEMEENSCHAPPEN LANGS DE WADDENKUST bevat een korte sociaal economische en cultuurhistorische analyse van de visserijgemeenschappen in het waddengebied. De Stichting Geïntegreerde Visserij heeft deze analyse laten maken, omdat het belangrijk is de diversiteit te laten zien die ooit bestond in de visserijcultuur van het waddengebied. En iets van die diversiteit bestaat nog steeds: diversiteit in vistechnieken, maar ook verschillen in de manier waarop vissers of visserijgemeenschappen tot hun keuzes t.a.v. vangtechniek of visgebied komen. Daarbij spelen niet alleen actuele lokale omstandigheden en landelijk en Europees visserij- en natuurbeleid een rol, maar ook de geschiedenis die de voorbije generaties van een gemeenschap hebben doorgemaakt. En daarin verschilt Texel van Terschelling en Wieringen van Zoutkamp. Die verschillen zijn boeiend en het is nuttig ze tegen het licht te houden nu er gewerkt wordt aan toekomstplannen voor een duurzame, levensvatbare visserij op het wad die het ecosysteem benut zonder het uit balans te brengen. De 'Waddenzeevisserij' gaat veranderen. De Stichting Geïntegreerde Visserij vindt het belangrijk dat die verandering ruimte biedt aan verschillende vormen van ondernemersschap in de visserij. Diversiteit en flexibiliteit zijn altijd een bestaansvoorwaarde geweest voor kustvissers.

De gegevens en het totale beeld dat uit deze analyse spreekt, zijn in 2009 ingebracht in tal van discussies over de toekomst van de Waddenzeevisserij. In de ontwikkelingsstrategieën van de Provincies Groningen en Friesland voor de visserij zijn belangrijke elementen uit dit verhaal terug te vinden. Ook heeft de hier weergegeven kennis bijgedragen aan een goede en onderbouwde inbreng in de klankbordgroep die onder leiding van de Groningse Gedeputeerde D.Hollenga gewerkt heeft aan de brede toekomstvisie voor een duurzame Waddenzeevisserij in 2020.

De beschikbare kennis over visserijgemeenschappen is vooral te vinden in publicaties die gaan over één thuishaven, één visserijgemeenschap, of over één deelgebied, zoals de Dollard, of het gebied rondom de Lauwerszee. In deze analyse is de informatie geïntegreerd. Juist door de beschikbare gegevens naast elkaar te leggen kwamen boeiende dwarsverbanden en opmerkelijke verschillen tevoorschijn. Dit rapport moest kort en bondig blijven, vanwege de beperkte tijd en het beperkte budget. De analyse had een nauw omschreven doel binnen een lopend proces en daarin heeft het zijn rol kunnen vervullen, maar er zijn contouren ontstaan van een boeiend totaalbeeld dat er om vraagt verder uitgetekend te worden.

Voor deze analyse is gebruik gemaakt van gegevens uit beschikbare publicaties en archieven. Ook is dankbaar gebruik gemaakt van interviews die de auteur Jaap Vegter de 80er jaren heeft afgenomen bij de inmiddels overleden oud-vissers A. Buitjes en E. Visser uit Zoutkamp en H. Bruin uit Hollum op Ameland en bij de nu 88-jarige P. Kolthof uit Finsterwolde, die pas in 2008 met de beroepsvisserij is gestopt.

Het werk is financieel mogelijk gemaakt dankzij subsidie van het LEADER programma en de Provincie Groningen.

Stichting Geïntegreerde Visserij
Januari 2010

Inhoudsopgave

H		Pag.
1	Introductie: Diversiteit door verschillen in ecologie, geografie, markt en regionale economie	3
2	Van Wierum tot Termunten	5
2.1	Dongeradeel	5
2.2	Zoutkamp en Lauwersoog	6
2.3	Noord-Groningse kust en de Eems	9
2.4	De Dollard	9
3	Harlingen en de Friese eilanden	12
3.1	Harlingen	12
3.2	Vlieland	13
3.3	Terschelling	13
3.4	Ameland	14
3.5	Schiermonnikoog	14
4	Noord-Holland: Texel en Wieringen	15
4.1	Texel	15
4.2	Wieringen	15
5	Conclusies	17
5.1	Minder diversiteit tussen lokale visserijculturen	17
5.2	De verschillende relaties met de zee: Vissers, kustbewoners en maritieme gemeenschappen	17
5.3	Dynamisch spel tussen zee, markt en maatschappij	18
	Literatuur	20

1   Introductie: diversiteit door verschillen in ecologie, geografie, markt en regionale economie

De beschrijving van de visserijgemeenschappen van de Waddenzee beschouwt de ontwikkeling die ze in de afgelopen 150 jaar hebben doorgemaakt. Aan het begin van dat tijdperk, halverwege de 19de eeuw, was de diversiteit in de visserij en in de cultuur van de visserijgemeenschappen groot. Voor een deel heeft dat te maken met het toenmalige karakter van de kust. De grote inpolderingen in de Dollard moesten nog beginnen. Het was nog een grote, brakke binnenzee die bij laagwater grotendeels droogviel. Met een rijke vistand: zalm, steur, ansjovis en haring. Hetzelfde gold voor de Lauwerszee, een diepe inham waar de zee en het binnenwater geleidelijk in elkaar overgingen. Eb en vloed drongen door tot in de havens van de stad Groningen. Maar vooral de Zuiderzee, een grote brakke binnenzee, was bepalend voor het karakter van de Waddenzee. De Zuiderzee vormde een goed milieu voor de voortplanting van haring en ansjovis, waardoor deze soorten in de hele Waddenzee, inclusief de Dollard, in vangbare hoeveelheden voorkwamen. De Zuiderzee was een groot getijdenbekken waar twee keer per etmaal het water stijgt en weer daalt. Al dat water stroomde door de geulen en zeegaten van de westelijke Waddenzee en bepaalde daardoor mede de diepte van de geulen, de stroomsnelheden, het sediment en het zoutgehalte van het wad tussen Harlingen, Terschelling, Texel en Wieringen.

Het karakter van de Waddenzee zorgde voor een grote variatie in leefmilieus, voor vissen, vogels, zeehonden en mensen: open riviermondingen en binnenzeeën met afwisselend zoet en brak water, uitgestrekte kwelders met prielen en slenken, zandplaten, diepe stroomgeulen, zeegaten tussen de eilanden en ook de ondiepe rand van de Noordzee direct buitengaats. Elk leefmilieu creëerde zijn eigen 'soort' visser en kustbewoner.

Dollardvissers waren vissers van de riviermonding en konden in de ondiepe, slikkige en droogvallende Dollard alleen uit de voeten met kleine bootjes en de slikslee. Ze woonden in buurtschappen van kleine boerderijen achter de dijk en hadden meestal ook wat land en vee. Op de ondiepe Zuiderzee kon relatief veilig met zeilschepen als bidders, aken en jollen gevist worden. Langs de kust waren veel veilige havens en de dichtbij liggende steden vormden een goed bereikbare afzetmarkt.

Waddenkustbewoners hadden tot het einde van de 19de eeuw gebrek aan beide: goede havens waren er nauwelijks en de grote afzetmarkten waren slecht bereikbaar. Toch leefden de gemeenschappen van Zoutkamp, Moddergat en Hollum op Ameland van de zeevisserij. De Noordzee was dichtbij en daar kon goed op schol, kabeljauw en schelvis gevist worden, maar de risico's waren groot. Ze hadden relatief zware en dus dure schepen nodig die op het wad voor anker lagen omdat er voor die schepen geen goede haven was. Binnenvaren bij een snel opkomende storm was voor de platbodems levensgevaarlijk door de brekers in het zeegat. Zo'n hachelijk bedrijf was alleen mogelijk binnen een hechte visserijgemeenschap waarin broers, zwagers en neven gezamenlijk investeren in een duur schip, alle gezinsleden betrokken zijn bij het bedrijf, van het vangen tot het uitventen aan toe en er over veel generaties ervaring is opgebouwd. Het meest bijzondere voorbeeld van het benutten van een leefmilieu dat hier aan de orde komt gaat over de zeegrasvelden in de westelijke Waddenzee. Rondom deze 'niche' heeft zich de Wieringer visserij ontwikkeld. Zeegras wordt ook wel wier genoemd. In het wier konden paling, geep en alikruiken gevangen worden. De velden waren zo dicht en uitgestrekt dat je er met een kleine boot veilig voor anker kon liggen, zelfs in een zware storm. Het wier dempte de golven en het water bleef vlak. Niet in de laatste plaats was ook het wier zelf een product dat gemaaid en verhandeld werd.

Sinds de jaren 30 van de vorige eeuw is de garnalenvisserij beeldbepalend voor de Waddenzeevisserij. De opkomst van deze bedrijfstak is vooral in de Groninger Waddenzee begonnen met het aanvoeren van 'drogerij garnalen' voor de productie van veevoer. Doorslaggevend was dat voormalige beurtschepen uit de binnenvaart goedkoop aangekocht konden worden. Na een verbouwing hadden de vissers een handige en gemotoriseerde platbodem waarmee op het wad succesvol gevist kon worden. De mogelijkheid garnalen goed gekoeld snel te transporteren ontsloot de Europese markt en daarmee werd een grote visserij op consumptiegarnalen mogelijk. Dat was een alternatief voor andere visserijen die een neergang meemaakten. Zeevissers bijvoorbeeld kregen te maken met afnemende visbestanden of quoteringsproblemen. Eerder al hadden Wieringer vissers die door de bouw van de Afsluitdijk de zeegrasvelden zagen verdwijnen, hun natuurlijke biotoop, hun toevlucht gezocht in de garnalenvisserij. Zoutkamp werd het centrum van de Noordwest Europese garnalhandel. Je kunt je afvragen wat er gebeurd zou zijn zonder de Afsluitdijk, als het IJsselmeer Zuiderzee was gebleven. Misschien was Voldendam dan in plaats van palingdorp garnalendorp geworden?

Schelpdiervisserij en -kweek in de Waddenzee is sinds de jaren 50 vooral een bedrijfstak van Zeeuwse ondernemers; een handvol noordelijke vissers is eind 70er jaren met name in de kokkelvisserij actief geworden. In de 19de eeuw lag dat nog heel anders. Veel Texelaars en Zoutkampers waren actief in de oesterhandel en menig Terschellinger viste op mosselen en kokkels.

De visserijactiviteiten van de verschillende gemeenschappen rond de Waddenzee zijn in de loop van de tijd meer op elkaar gaan lijken. Dat heeft te maken met de aantrekkingskracht van de garnalervisserij, maar ook met de veranderingen in de Waddenzee. Typische waddenkustmilieus zoals de open riviermondingen en binnenzeeën verdwenen en daarmee verdween de verscheidenheid aan milieus voor vissen en vissers. De garnaal was een uitweg. Door mogelijkheden voor snel en ver transport wogen de lokale problemen met afzet minder zwaar. Natuurlijk is er ook nu nog een grote variatie in de soorten visserijbedrijven in de Waddenzee. Naast de handkokkelvisserij wordt bijvoorbeeld ook op kleine schaal gevestigd met staande netten op harder en zeebaars en met fuiken op aal, spiering en wolhandkrab. Maar wat betreft aantallen schepen, bemanningsleden en omzet is voor de noordelijke visserijgemeenschappen de garnalervisserij het belangrijkste.

Visserij op één soort is kwetsbaar. Dat ervoeren Texelse oestervissers in de 19de eeuw en Wieringer vissers eind jaren 30. Nu denken veel garnalenvissers over alternatieven of het 'verbreden' van de visserijmogelijkheden. Garnalen zijn er genoeg, maar de onkosten zijn hoog en de prijzen laag. Natuurbeheerders vragen om het ontzien van zeegebieden met kwetsbare natuurwaarden. Volgens veel vissers - en natuurbeschermers - is er sprake van overcapaciteit. De geschiedenis van de visserijgemeenschappen laat zien hoe kustvissers reageren op problemen met hun monocultuur: ze worden flexibel en gaan op verschillende soorten vis en schelpdieren vissen. Dat streven blijkt ook nu actueel. Er wordt gezocht naar alternatieven. Recent hebben 12 vissers een vergunning gekregen om experimenteel Japanse oesters te rapen. Het starten van nieuwe visserijactiviteiten is niet alleen een kwestie van netten of gereedschap kopen, het wad op gaan en uitproberen. Het experiment met de oester is een goed voorbeeld. Nadat de Minister besloot zo'n experiment mogelijk te maken, gingen vijf jaren voorbij met het afhandelen van beleidsmatige, juridische en vergunningtechnische kwesties. Vissers ervaren regelmatig dat ze 'vast' zitten in hun huidige visserij, omdat ze vanwege quota en vergunningen niet over kunnen stappen naar een andere vangst. Visserij was in de loop van eeuwen altijd een bestaan in het spanningsveld van wat de natuur kan bieden en wat de markt vraagt. Dat spanningsveld is nog steeds bepalend, maar opvattingen over het natuurbeheer en het verdelen van de beperkte ruimte over verschillende gebruikers zijn daarin nu extra dimensies.

De visserijgemeenschappen worden kort beschreven aan de hand van aandachtspunten als cultuurhistorie, ontwikkelingen in de natuurlijke omgeving en recente ontwikkelingen in de visserij. Vervolgens wordt een analyse gemaakt van opvallende verschillen tussen visserijgemeenschappen en hoe die doorwerken in de huidige ontwikkelingen en de manier waarop die gemeenschappen omgaan met veranderingen.

2 Van Wierum tot Termunten

De visserijgemeenschappen van de Dongeradelen worden beschreven met die van de Groningse waddenkust. Tussen de beide regio's zijn veel dwarsverbanden in cultuurhistorisch opzicht en wat betreft recente ontwikkelingen en toekomstperspectieven. In de afgelopen eeuwen kwamen de vissers elkaar vaak tegen in hetzelfde viswater en sinds de aanleg van de Lauwersmeerdijk gebruiken ze dezelfde uitvalshaven en visafslag: Lauwersoog. Dat er desondanks ook verschillen bestaan maakt het alleen maar interessanter om ze naast elkaar te zetten.

2.1 Dongeradeel

In Wierum, Ternaard en Moddergat ontstonden hechte visserijgemeenschappen van fulltime zeevissers die visten op schelvis, kabeljauw en platvis. Het visgebied is de Noordzee direct buiten de eilanden, van Terschelling tot Borkum. Hun schepen lagen voor anker op het wad, bij gebrek aan mogelijkheden voor een haven. Bijzonder aan deze visserij is dat met platbodems wordt gevist in een relatief gevaarlijk zeegebied. Het gevaar schuilt in de zandbanken en gronden voor de zeegaten, waar het met een aanlandige wind al gauw wit ziet van brekers en grondzeeën. Dan is het binnenlopen van het zeegat riskant. Voor deze visserij werden zware en relatief zeewaardige platbodems gebruikt. De 'schuiten' of 'aken' waren een volledig gedekte tweemast versie van de 'schokkers' die op de Zuiderzee werden gebruikt. De in 2007 in Moddergat voltooide reconstructie van een 'Wierumer Aak', de WL19, laat goed het robuuste karakter zien van dit vissersschip van de zeegaten. In de laatste decennia van de 19de eeuw kwamen de grote 'blazers' in gebruik; een zwaardere versie van de Friese visaken. De blazer bleek een goed compromis voor veel noordelijke vissers die een schip nodig hadden voor op het wad, maar dat zeewaardig genoeg was om met goed weer buitengaats te vissen. Friese scheepsbouwers in Makkum en Workum bouwden in deze periode ook blazers voor vissers van Texel en Wieringen. Terschellinger scheepsbouwers ontwikkelden een wat kleinere versie van de blazer voor de eilander vissers.

De Dongeradeelsters visten in de zomer met sleepnetten op schol, tong en schelvis, maar het was de lijnenvisserij waardoor zich hechte visserijgemeenschappen vormden. Iedereen was van elkaar afhankelijk: binnen het gezin maar ook de gemeenschap als geheel. Met lijnenvisserij wordt hier bedoeld de beuglijnen of hoekwantvisserij; een lange hoofdlijn met een paar honderd korte zijlijnen met een haak. De haken werden geaasd met zeepieren. Elk bemanningslid bracht zijn eigen hoeveelheid geaasde lijnen mee aan boord met in totaal ongeveer duizend geaasde haken. Met vijf bemanningsleden per schip kwam dat neer op ruim vijfduizend haken en lijnen met een totale lengte van ongeveer 10 kilometer. Het uizetten en binnenhalen van de lijnen is een van de meest ingewikkelde visserijtechnieken die er bestaat. Het is geen visserij voor gelegenhedsvissers. Vissers moeten er mee groot gebracht zijn, het liefst binnen de eigen gemeenschap. Zeepieren spitten en het azen van de lijnen werd door de vrouwen gedaan. Daarnaast waren veel vissersvrouwen actief in de verkoop van de gevangen vis door de vangst uit te venten in dorpen en steden in Noord-Friesland. Om zeepieren te verzamelen gingen de vrouwen gezamenlijk of in elk geval in groepen het wad op.

Het zijn de bovengenoemde factoren, veroorzaakt door de eisen die de lijnenvisserij stelde, die bepaalden dat er in deze dorpen sprake was van hechte en samenhangende vissersgemeenschappen met een hoge graad van specialisatie.

De visserijcultuur in deze dorpen (Paesens was eerst een boerendorp) was sterk verwant met de Amelander visserij en gericht op regionale afzet in Noord-Friesland.

Na 1900 nam de visserij af door afnemende visbestanden en door de concurrentie van trawlers en grotere visserijhavens elders in het land die betere internationale afzetkanalen hadden. In de literatuur wordt de neergang vaak geweten aan de stormrampen waarin zo veel vissers omkwamen. Die gebeurtenissen staan in het collectieve geheugen van de gemeenschap gegrift en overschaduwen begrijpelijkerwijs de herinnering aan de economische situatie van die tijd, maar ze vormden niet de primaire oorzaak van de neergang. Vervangende werkgelegenheid werd gevonden op de Hollandse en Duitse haringvisserij. Vooral haringloggers van thuishavens aan de Ems en de Weser werden voor een groot deel bemand door vissers van de Noord-Nederlandse kustplaatsen. In een periode van afnemende vangsten was het werk in de haringvisserij een belangrijke uitvlucht. Vanaf ongeveer 1890 gold dit ook voor de Dongeradeelster vissersvrouwen. In het haringseizoen vertrokken er wekelijks grote groepen jonge vrouwen naar de Duitse haringhavens om mee te werken bij het verwerken van de haring.

Vanaf het begin van de 20ste eeuw hebben de Dongeradelen geen eigen vloot voor de zeevisserij meer. Werkgelegenheid wordt gevonden in de agrarische sector of door aan te monstere op de koopvaardij, of op zeevissersschepen in andere thuishavens. Maar Moddergat en Paesens, waar nu de meeste vissers wonen, hebben zeker geprofiteerd van de opkomst van de garnalenvisserij. Het ontbreken van een eigen haven was daarbij veel minder een probleem dan in de tijd van de zeevisserij op de zeilen. Gemotoriseerde schepen zijn minder afhankelijk van een goede wind en de garnalen visgebieden liggen op het wad en in de Lauwerszee. Voor de Friezen werd Dokkumer Nieuwe Zijlen een handige uitvalshaven.

In 2008 bestaat de garnalenvloot die vanuit Lauwersoog vaart voor bijna de helft uit schepen van Friese vissers uit Paesens, Moddergat, Engwierum, Ee, Dokkumer Nieuwe Zijlen en andere dorpen in deze regio. In totaal gaat het om 30 bedrijven. Ter vergelijking: in garnalendorp Zoutkamp zijn 33 kustvisserijbedrijven gevestigd. De Dongeradelen zijn weer een belangrijke visserijgemeenschap in de regio, ook al zijn er grote zorgen over de toekomst van de garnalenvisserij. Meer daarover in de paragraaf over Zoutkamp.

2.2 Zoutkamp en Lauwersoog

Een dynamische relatie met Noordzee en Waddenzee

Zoutkamp veranderde in de loop van de 17de eeuw van vestingdorp in vissersdorp, met een haven aan de monding van het Reitdiep. Een vesting bleef het ook, tot na de Napoleontische oorlogen. De vissers bevisten het Reitdiep en de geulen en slikken van de Lauwerszee, maar een deel van hen viste ook op zee. Een hechte gemeenschap van gespecialiseerde fulltime zeevissers, zoals in de Dongeradelen, is hier niet ontstaan. Daarvoor waren de activiteiten te divers. Op zee werd met sleepnetten op schol, tong, rog en schelvis gevestigd. Opvallend is dat de Zoutkampers heel actief waren in de oestervisserij. Tot ongeveer 1870 was dat een belangrijke activiteit waarvoor ze een groot werkgebied gebruikten. Er waren jaren waarin buitengaats op grote oesters werd gevestigd en verder visten ze afwisselend bij Wieringen, bij Texel en dicht bij huis op het wad ten zuiden van Schiermonnikoog. Voor de Zoutkampers was oestervisserij vooral ook oesterhandel. Ze voeren zelf met de vangst naar de belangrijkste afzetmarkten: Amsterdam en Hamburg. Vooral in de laatste fase van de Zoutkamper oesterhandel kochten ze ook oesters van Texelaars op om ze in Hamburg af te zetten.

Vanaf 1859 hebben enkele Zoutkampers geprobeerd oesters te kweken in het Brakzandstergat. Uiteindelijk bleken de geulen in dit deel van de Waddenzee te 'dynamisch' voor het aanleggen van kweekpercelen. Het verzanden van de percelen was het grootste probleem, maar de oesters raakten ook bedekt met mosselen.

Aan lijnvisserij hebben de zoutkamper vissers niet of nauwelijks gedaan. Dat kan verschillende oorzaken gehad hebben. Het wad dicht bij huis, de slikken van de Lauwerszee, leende zich waarschijnlijk niet voor het spitten van zeepieten, omdat het te slikkig en het water te brak was. Elders in Europa werden - en worden - de lijnen veel geaasd met haring of schelpdiervlees van kokkels, mosselen of wulken. En Hollandse lijnvisserij gebruikten vaak geep en prikken. De Hollandse reders kochten aas in voor de grootschalige lijnvisserij. Elders werd voor het azen door de vissers eerst op aas gevestigd. Voor de Zoutkampers waren garnalen beschikbaar als aas, maar dat is niet het beste aas voor het vangen van schelvis en kabeljauw. Met de verloren tijd en het minder goede aas zouden ze bovendien in het nadeel zijn geweest ten opzichte van de Dongeradeelsters. Die konden dankzij de hechte visserijgemeenschap een heel strak ritme aan houden van aanlanden en direct weer uitvaren naar zee met een door de vrouwen geaasde beug. In het dorp werd ondertussen de net thuisgebrachte beug ontward en weer visklaar gemaakt. De Zoutkamper gemeenschap was veel minder een gespecialiseerde visserijgemeenschap. Er werd vaak overgestapt tussen verschillende soorten visserij, van visserij naar handel en van visserij naar kustvaart of binnenvaart. Dat had te maken met de ligging van Zoutkamp aan de monding van de vaarweg tussen de stad Groningen en de zee. Zoutkamp is wat dat betreft te vergelijken met Termunterzijl, Harlingen en West-Terschelling. Inwoners uit deze havenplaatsen waren, in elk geval vanaf 1815 tot het begin van de 20ste eeuw, afwisselend werkzaam in de koopvaardij, de kustvaart en Oostzeevaart of de visserij. Met zo'n leefwijze wordt de kans op een huwelijk met een partner van buiten het eigen dorp groter. De Zoutkamper gemeenschap zal waarschijnlijk voor een deel bestaan hebben uit vrouwen en mannen die niet in een visserijgemeenschap zijn opgegroeid. Het lijkt een detail, maar om als vissersgemeenschap de lijnvisserij haalbaar te maken kon de inbreng en ervaring van alle gemeenschapsleden, zoals beschreven bij de Dongeradeelster visserij, wel eens een voorwaarde zijn.

Naast de zeevisserij en de oestervisserij werd in de Lauwerszee op panharing gevist met raamkuilen; een groot trechtervormig net met een vierkante opening die met houten balken wordt opgehouden. Bij deze visserij ligt het schip voor anker in de stroom met het net naast het schip. Tussen 1817 en 1834 heeft Zoutkamp een bokkingrokerij die door een vereniging van vier Zoutkampers wordt geëxploiteerd.

Een andere aanvullende visserij was de mosselvisserij. Door de ligging van Zoutkamp aan het wad en aan de monding van het Reitdiep, het overgangsgebied tussen zee en binnenwater, is het een goed visgebied voor palingvissers. Op het Reitdiep en langs de randen van de Lauwerszee werd door een tiental vissers met fuiken op paling gevist.

Snikken en schuiten

Een scheepstype dat tot 1880 door de Zoutkamper vissers werd gebruikt, was de snik. Een kleine tweemaster met tamelijk volle vormen. Geen snelle zeiler, maar wel een flexibel schip dat veel kon laden. De snik is een oud scheepstype. Het is ook door Amelander en Schiermonnikogers vissers gebruikt, maar op die eilanden is de visserij al eerder in de 19de eeuw verdwenen. In Zoutkamp is de snik dus het langst gebruikt. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw stappen de Zoutkampers over op de schuiten. Voor een deel werden die gekocht van Wierumer en Moddergatster vissers die toen in korte tijd overgingen op het gebruik van blazers. In 1853 telt Zoutkamp 9 snikken en 16 schuiten.

De vismarkt in Groningen

Tot de eeuwwisseling is de stad Groningen een belangrijke afzetmarkt. De verse vis wordt verhandeld op de 'visbanken' aan het Hoge der Aa (vlakbij de Vissersbrug). Naast vis wordt ook gevogelte verhandeld. In de winter is er een grote aanvoer van eenden en ganzen en ook die komen voor een groot deel van de kust. Veel kustbewoners bejagen waterwild op het wad en de kwelders, maar een groot deel van de aanvoer is afkomstig van de eendenkooien van de boeren. De vis wordt met wagens en beurtschepen naar de stad gebracht, maar verse mosselen worden vaak door de vissers zelf aangevoerd. Als de vangsten groot zijn, gaan de Zoutkampers over tot het drogen van vis. Dat doen ze vooral met schelvis, schol en schar. De verkoop kan dan even worden uitgesteld en het product laat zich makkelijker en verder weg transporteren.

Zeevisserij, de trawlervloot

Vanaf het einde van de 19de eeuw verslechtert ook voor Zoutkamper zeevissers de situatie. De vangsten nemen af, vermoedelijk door de opkomst van de stoomtrawlers voor de kust. En enkele achtereenvolgende stormen hebben naast een dramatisch verlies van mensenlevens ook geleid tot materiele schade en een slechtere economische positie. De visafslag in de stad is vanaf 1889 gesloten.

Toch is er rond 1890 sprake van een nieuw elan in het vissersdorp. Dat zal deels te maken hebben met de oprichting van de Visserijvereniging Hulp in Nood. Opgericht voor de zorg voor weduwen en nabestaanden van omgekomen vissers, maar het is tegelijk een teken van groeiende samenwerking. Om de concurrentie in de zeevisserij vol te kunnen houden, zijn andere schepen nodig. Er zal verder op zee gevist moeten worden. Daar zijn rederijen of in elk geval investeerders voor nodig.

Het zal nog tot ca. 1920 duren, maar dan is er in Zoutkamp inderdaad sprake van een vloot van stoomtrawlers die eigendom is van enkele rederijen. De verkoop van vis vindt dan plaats in de zoutkamper haven en er wordt volop geprofiteerd van de spoorverbinding. Vis is een exportproduct geworden. Uiteindelijk zal de trawlervloot uit 10 schepen bestaan, maar deze fase in de visserij duurt maar een jaar of tien. De ene na de andere reder trekt zich terug. De schepen zijn niet meer rendabel. Op een enkele uitzondering na waren het bij aanschaf al min of meer uitgediende schepen met regelmatig grote gebreken. Begin 30er jaren werd gaandeweg meer vis ingekocht vanuit Duitse en Deense havens. Veel zoutkamper schippers en bemanningsleden hebben geprobeerd er het beste van te maken, maar de investeringen waren gebaseerd op het opportunisme van reders van buiten de gemeenschappen. Zij trekken zich begrijpelijkerwijs makkelijker terug dan een visser die deelneemt in een familiebedrijf waar een aantal dorpsgenoten direct of indirect van afhankelijk is.

Garnalen

Ondertussen is er een levendige garnalenvisserij ontstaan. Rond 1900 waren het zeevissers die een deel van het jaar hun schuit in de haven lieten liggen en een sloep of vlet kochten om in de geulen en prielen van de Lauwerszee op garnalen te vissen. Met de achteruitgang van de zeevisserij werd het garnalenvissen belangrijker en uiteindelijk voor veel vissers het hoofdbedrijf. De schuit die eerst voor de zeevisserij werd gebruikt, werd soms alleen nog in de winter voor de raamkuilvisserij op bliek en

sprot ingezet, want daarvoor was een stabiel schip nodig dat goed op diep water in een sterke getijstroom voor anker kon liggen.

De mogelijkheid om gedroogde garnalen te verkopen aan de vismeel industrie was een grote stimulans voor de garnalenvisserij. Tussen 1920 en 1935 lagen er in Zoutkamp enkele tientallen voor de visserij omgebouwde sloepen. Het betrof voornamelijk reddingsloepen afkomstig van gesloopte koopvaardij schepen. Vaak waren dat teakhouten of eikenhouten sloepen die nog in goede staat waren. Tot 1920 werden ze voorzien van een zeiltuig en zijwaarden, later werden ze vaker gemotoriseerd met een automotor. In de crisisjaren konden veel Zoutkampers met de aanschaf van een goedkope sloep een start te maken met een klein visserijbedrijf.

De volgende stimulans voor de garnalenvisserij vloeide voort uit de groei van het wegtransport. Daardoor raakte een enorme vloot beurtschepen buiten gebruik. Deze gemotoriseerde platbodems lieten zich goed ombouwen voor de visserij in de ondiepe Waddenzee. Zowel de reddingsloepen als de omgebouwde binnenschepen zijn in de Waddenzeevisserij een algemeen verschijnsel geweest. Op de waddeneilanden, in Zoutkamp en in Noordpolderzijl was de sloep een handig, goedkoop en relatief zeewaardig scheepje; geschikt voor robbenjagers, botvissers, en garnalenvissers. Dat het omgebouwde binnenschip voldeed blijkt wel uit het feit dat nu nog steeds een deel van de wadvloot uit zulke schepen bestaat, al zijn ze aanzienlijk gemoderniseerd en regelmatig verbouwd.

Gaandeweg nemen ook de afzetmogelijkheden voor consumptiegarnalen toe. In alle thuishavens van garnalenvissers en in de dorpen daar omheen wordt het pellen van garnalen een bijverdienste, soms voor hele gezinnen. Het thuispellen zal blijven bestaan tot het in 1986 verboden wordt. In de jaren 50 bereikt de garnalenvloot een maximum wat betreft het aantal schepen. In Zoutkamp staan dan een kleine zestig schepen ingeschreven. Een groot deel daarvan, de meer zeewaardige platbodems en de kotters, vist een deel van het jaar op tong, schol of kabeljauw. De Noordzeevisserij op platvis en kabeljauw maakt tussen 1950 en 1980 een enorme groei door. Er wordt geïnvesteerd in een vloot grote platviskotters die met boomkorren voornamelijk op schol, maar ook op tong vissen. Kustvissers profiteren mee door in de winter op kabeljauw en in de vroege zomer een aantal weken op tong en schol te vissen. Daarna stappen ze over op de garnalenvisserij, die van augustus tot november de grootste vangsten geeft. Met de afsluiting van de Lauwerszee in 1969 gaat een groot en vruchtbaar visgebied dicht bij huis verloren. Met het verlies van de open riviermonding, eigenlijk een kleine binnenzee, verdwijnt ook de vangst van haring en sprot. Raamkuilvisserij is niet langer rendabel.

Vanaf het begin van de 80er jaren wordt gaandeweg voor alle vormen van kustvisserij een vergunningstelsel ingevoerd waarmee meteen de omvang van de vloot beperkt wordt. In de zeevisserij wordt de vangst van de belangrijkste vissoorten gequoteerd. Met het afnemen van visbestanden worden de quota krapper berekend en er wordt meer werk gemaakt van een strenge handhaving en het bestraffen van quotaoverschrijdingen. Voor de achteruitgang van visbestanden worden verschillende oorzaken aangewezen, maar aanvankelijk - en nog steeds wel - wordt vooral overbevissing door een te sterk gegroeide kottervloot als oorzaak gezien. Achteraf veronderstellen visserijbiologen ook dat de enorme groei van de kottervloot mede mogelijk is geweest door een grote, maar tijdelijke toename van de biologische productie van de Noordzee. De productietoename zou mede veroorzaakt zijn door de grote naoorlogse toevoer van fosfaten en meststoffen vanuit de rivieren.

Hoe dan ook, vanaf de 80er jaren is er in de zee- en kustvisserij regelmatig sprake van saneringsprogramma's en capaciteitsbeperkingen. Veel platvisvissers met kleine kotters zien nu in de garnalenvisserij een uitweg uit de quota perikelen. De toegekende individuele quota zijn verhandelbaar. Vissers redden hun bedrijf door hun quota te verkopen, maar daarna rest hen geen andere optie dan de garnalenvisserij; met een schip dat eigenlijk te groot is en een grotere bemanning heeft dan het gemiddelde wadscheepje.

De gemiddelde garnalenvangsten nemen alleen maar toe, maar er zijn terugkerende perioden met lage prijzen. Binnen de visserijgemeenschap ontstaan tegenstellingen tussen zeevissers en wadvissers die op garnalen vissen. Vanaf zee worden vaak grote hoeveelheden garnalen aangevoerd op een moment dat op het wad weinig te vangen is. Het is niet alleen de slechte situatie in de garnalenvisserij die in de 80er jaren tot een uitkoopregeling voor garnalenvissers leidt. Door de bouw van de Deltawerken is de mosselproductie in de Zeeuwse wateren achteruitgegaan en de kwekers krijgen compensatie aangeboden in de vorm van te huren kweekpercelen op het wad. Dat gaat ten

koste van het visgebied van de garnalenvissers. Begin jaren 90 zijn er in de Waddenzee 96 garnalenvergunningen en buitengaats wordt door nog enkele tientallen kotters op garnalen gevestigd.

De Zoutkamper vloot ligt nu in de haven van Lauwersoog, naast Urker en buitenlandse kotters, en telt nu 33 schepen. Dankzij de visafslag is het een aanvoerhaven voor zeevis; zowel over zee als over de weg door vissers aangeboden. De handkokkelvissers die vooral in de oostelijke Waddenzee opereren, hebben de afgelopen vijf jaar Lauwersoog als belangrijkste loshaven. Het zijn Zeeuwse, Wieringer en Friese vissers, want er zijn al enkele tientallen jaren geen Groninger vissers actief in de schelpdiervisserij. Op het zoete water van het Lauwersmeer vissen twee bedrijven met fuiken op paling. En een Zoutkamper binnenvisser drijft aan de Reitdiepskade een palingrokerij en viswinkel. Voor de beleving van de visserijcultuur in Zoutkamp zijn de pinksterfeesten en het visserijmuseum belangrijk. Daarnaast zijn plannen voor een werf waar garnalensloepen gebouwd zullen worden. Rondom het Nationaal Park Lauwersmeer is de toerismesector economisch van groeiende betekenis.

2.3 Noord-Groningse kust en de Eems

De Groningse waddenkust moet tot ver in de 19de eeuw aan een groot aantal bewoners van de dorpen achter de dijk een bestaan in de visserij hebben geboden. Voor een groot aantal van hen vormde de visserij een aanvulling op het werk als boerenknecht, maar het ging ook om fulltime vissers die bijna het hele jaar op het wad te vinden waren. Een boot werd daarbij zelden gebruikt. Lopend gingen ze over de kwelders het wad op om netten en lijnen te zetten voor het vangen van bot. Met het 'schuifnet' werd lopend door een geul garnaal gevangen. De vangst ventten ze zelf uit in het dorp en bij de boerderijen. De meest betrouwbare gegevens die over deze 'kustcultuur' beschikbaar zijn staan in de beschrijving van D.G.A. Venema uit 1868 over de visserij in de Provincie Groningen (Venema, 1868). Hij stelt al vast dat het aantal van deze vissers afneemt. Dat wijt hij aan de ophoging van het wad, waardoor over de vloed de vis later de geulen in en de platen opzwemt en ook sneller weer van de kust wegtrekt. In zijn beschrijving van de Dollardvisserij koppelt hij de ophoging aan de inpolderingen die op dat moment op grote schaal worden uitgevoerd. Inpolderingen hebben het Groninger wad en de Dollard kleiner in oppervlakte gemaakt en het resterende gebied is daardoor ondieper geworden; de platen slibben op en de geulen verzanden.

In 1868 wonen er in dorpen als Hornhuizen, Usquert, Uithuizen, Spijk Bierum en Holwierde nog 30 garnalenvissers die met het schuifnet garnalen vangen. Het aantal botvissers vermeldt hij niet.

Noordpolderzijl

Het hoger opslibben van het wad zal voor een aantal kustvissers de reden zijn geweest toch een kleine boot aan te schaffen; daarmee kunnen de geulen verder 't wad op bereikt worden. Een aantal kustbewoners zal sowieso al een sloep of vlet hebben gehad voor de jacht op zeehonden of waterwild. Rond 1900 waren er veel omgebouwde sloepen in gebruik, zoals ook b.v. in Zoutkamp. Alleen de uitwateringsgeulen van de zijlen waren bruikbaar als ligplaats voor de sloepen. Uniek voor Noordpolderzijl is de combinatie van een buitengeul met een echte haven. Het wordt wel eens de kleinste zeehaven van Nederland genoemd, wat misschien wel klopt, maar in het droogvallende haventje concentreerde zich lange tijd de bedrijvigheid van de Noord-Groningse kustvissers en robbenjagers. Kustvissers uit Usquert en Uithuizen die aan het begin van de 20ste eeuw overstapten op de garnalenvisserij kozen Noordpolderzijl als haven. De verkoop van garnalen vond eerst in de open lucht plaats; later tussen 1962 en 1990 had het haventje een eigen 'Gemeentelijke Visafslag'. Noordpolderzijl toont, op kleine schaal, dezelfde ontwikkelingen in de garnalenvisserij die ook Zoutkamp laat zien: de introductie van sloepen, de aanvoer van gedroogde garnalen, het aanschaffen van schepen uit de binnenvaart en de geleidelijke modernisering. Tussen 1930 en 1980 ligt er gemiddeld een tiental schepen in het haventje. Soms ligt er ook een enkele Zoutkamper of Termunter visser tussen. Vanaf 1990 neemt de bruikbaarheid van de haven af omdat de haven en de geul regelmatig te ondiep zijn voor de schepen. Dat is het begin van de neergang van Noordpolderzijl als vissershaven. In 2009 gebruikt alleen de UQ 18 de haven nog een groot deel van het jaar. De drie andere overgebleven vissers uit deze regio gebruiken de Eemshaven.

2.4 De Dollard

Termunterzijl werd in de jaren twintig van de vorige eeuw het centrum voor de visserij van Eems en Dollard. Voor die tijd werd de kustvisserij er uitgevoerd door vissers die in dorpen en gehuchten rondom de Dollard woonden: Fiemel, Ganzedijk, Finsterwolde, Drieborg, etc.. Ze visten op aal, bot, garnaal, ansjovis, spiering, zalm en steur. Het betrof in alle gevallen een dagvisserij dicht bij huis; met

afgaand tij vanaf de dijk naar de netten, met eenvoudig materiaal zoals een slikslee of een kleine houten boot. Kuilnettenvisserij vroeg weliswaar een behoorlijke investering in netwerk, maar daar stond tegenover dat op de platen en langs de oevers van prielen en slenken met goedkoop materiaal gevestigd kon worden: De 'harge' is een stelsel van met riet of wilgentenen gemaakte schuttingen. Ze staan in een V-vorm op de plaat en achter een smalle opening in de punt van de V-vorm staat een fuik. Hargen werden vooral de het vangen van bot gebruikt. De manier van vissen liet zich goed combineren met een klein boerenbedrijf. Vaak hielden deze vissers eenden of ander pluimvee. Een deel van de visvangst kon als voer worden gebruikt. In de winter werd er door een deel van de vissers gejaagd op eenden en ganzen.

Typerend voor Eems en Dollard is dat het een overgangsgebied is tussen de zee en de rivier. De lokale visserijcultuur hier vertoont meer overeenkomsten met de nabijgelegen Duitse havens (Ditzum, Jemgum) dan met de andere Nederlandse havens. Vanouds waren de Termunters en de Dollardvissers net zoveel rivier vissers als kustvissers. Duitse en Nederlandse Dollardvissers beoefenden dezelfde vistechnieken: fuiken, staande kuilnetten, ankerkuil. Ondanks de grote overeenkomsten in cultuur was er tot ca. 1850 wel een frappant verschil. De Duitse vissers gebruikten een slikslee en de Nederlanders een platte boot die over het slik geschoven kon worden en eventueel ook gezeild. De slikslee is dus een Duitse uitvinding. Bekend is dat de slikslee ook in de Jadebusen aan de monding van de Weser werd gebruikt, een landschap vergelijkbaar met de Dollard: een zee-inbraak in een voormalig veengebied naast de riviermonding. Veel Nederlandse Dollardvissers namen later de slikslee over.

In de Dollard was sprake van wat je zou kunnen noemen de 'oervorm' van de garnalenvisserij: Garnalen werden gevangen met fuiken, staande kuilnetten of met een net dat de visser voor zich uit schuift terwijl hij door een ondiepe geul loopt. De kornetten, die door een schip worden gesleept, werden tot het begin van de 20ste eeuw langs de Groningse waddenkust nog nauwelijks gebruikt. De garnalen werden aan de wal gekookt en nog dezelfde dag uitgevent in dichtbij gelegen dorpen of steden. Voor de Dollardvissers waren dat bijvoorbeeld Finsterwolde, Midwolda en Winschoten.

Venema constateerde in zijn beschrijving van de Dollardvisserij een achteruitgang in visbestanden en aantallen vissers (Venema, 1868). Vanuit de dorpen rondom de Dollard werd toen door ongeveer 40 vissers gevestigd. In de eeuwen daarvoor zullen er meer zijn geweest, maar hoeveel is niet bekend. Venema wijt de achteruitgang aan de grote inpolderingen. Daardoor werd de Dollard kleiner en door de afgenomen getijdenstromen werden de platen hoger en de geulen ondieper. Haring en ansjovis en uiteindelijk ook bot trokken in kleinere hoeveelheden het gebied in. De Dollardvisserij heeft dus ongeveer vijf eeuwen in zijn volle omvang bestaan: vanaf de grote inbraken van de zee in de late Middeleeuwen tot aan de eerste grote inpolderingen in de 19de eeuw.

Voor de vissers zal het vaak een bestaan op de rand van armoede zijn geweest, maar uit overgeleverde verhalen blijkt dat ze zichzelf graag beschouwden als een groep vrije plattelanders. Het alternatief was de grote onvrijheid van de boerenknecht. De laatste Dollardvisser, P.J. Kolthof uit Finsterwolde, over waarom hij ooit koos voor de Dollardvisserij: "Ik wilde niet werken bij de boer. Ik was liever een kleine zelfstandige en ik heb het nooit een probleem gevonden om mijn uitgaven laag te houden. Andere vissers gingen in een goed jaar vaak geld uitgeven, aan een groter schip, of een auto. Later raakten ze dan weer in de problemen. Dit is een manier van leven met veel vrijheid, maar je moet het niet erg vinden om klein te blijven". (Kolthof, 2008, interviews)

De mogelijkheid garnalen te drogen en te verkopen aan de veevoerindustrie vormde ook hier de springplank voor het ontstaan van een grootschaliger garnalenvisserij met gemotoriseerde schepen. Met de komst van de kotters was een diepere en beter toegankelijke haven nodig. Veel vissers trokken naar Termunten en Termunterzijl en daar ontwikkelde zich vervolgens een levendige garnalenvisserij. Door de opkomst van de visserij veranderde het karakter van de haven van Termunterzijl. Van een overslag en uitvalshaven voor de kustvaart werd het een visserijhaven. Tot 1880 vervulde Termunterzijl een belangrijke rol voor de kustvaart met schoeners, tjalken en koffen naar havens aan de Noordzee en de Oostzee. (Wezeman, 1985, memoires) Het Termunterzijldiep vormde de verbinding tussen de zee en een aantal plaatsen in de Veenkoloniën zoals de Pekela's. Termunterzijl was ook een thuishaven voor veel schippers. Na de voltooiing van het Eemskanaal nam Delfzijl die rol over.

In de 1953 bereikt de Termunter vloot haar hoogtepunt met in totaal 38 schepen, waarvan 8 roei- en zeilboten. Er waren dus 30 gemotoriseerde kotters voor de garnalenvisserij. Na 1967 wordt de visserij op drogerijgarnalen afgebouwd en wordt alleen nog op consumptie garnalen gevestigd. In dat jaar wordt ook een nieuw afslaggebouw geplaatst waar garnalen 'over de klok' verhandeld worden. Opvallend is dat in de 60er jaren veel Termunter en Delfzijlster vissers een zeewaardige kotter aanschaffen om een deel van het jaar buitengaats te kunnen vissen. Ze nemen al vroeg deel aan de garnalenvisserij in de Duitse Bocht: de 'Syltvisserij'.

In de 70er jaren nam de visstand in de Dollard af door de ernstige verslechtering van de waterkwaliteit en dat had zijn weerslag op de visserij. Tegelijkertijd nam de vraag naar arbeidskrachten in de chemische industrie in Delfzijl toe. Die ontwikkeling leidde tot een toenemend gebrek aan personeel voor het bemannen van de vloot. Het vanggebied van garnalenvissers uit deze regio bestaat uit de Dollard, de Eems en het oostelijke wad tussen Noordpolderzijl en de Eems. In dit gebied zijn van Rijksweg 1000 gebiedssluitingen doorgevoerd: het 'referentiegebied' onder Rottumeroog en sluiting van de Dollard voor de garnalenvisserij als maatregel voor natuurcompensatie i.v.m. de bouw van nieuwe energiecentrales bij de Eemshaven. De kwaliteit van het vanggebied voor de garnalenvisserij in de Eems neemt af door vaargeulverdiepingen en de intensivering van de scheepvaart. Tegelijkertijd is de ontwikkeling van nieuwe visserijen op droogvallende delen van de Eemsmond uitgebleven door gebrek aan kennis, het geringe aantal resterende ondernemingen en het ontbreken van vangstrechten die daarvoor nodig zijn. De Stichting Geïntegreerde Visserij onderzoekt eind 2008, begin 2009 welke ontwikkelingsmogelijkheden er zijn voor de visserij in dit gebied; bijvoorbeeld in de schelpdiervisserij en de visserij op sprong en spiering met niet-bodemberoerende en passieve vistuigen (Stichting Geïntegreerde Visserij, 2009). Sinds de 80er jaren is de chemische waterkwaliteit aanzienlijk verbeterd en de regionale bevolking voelt nog steeds een grote betrokkenheid bij de eigen maritieme cultuur. Termunterzijl is een trekpleister voor de regionale bevolking. De grote bezoekersaantallen gaan gepaard met een aanzienlijke visconsumptie in lokale visrestaurants. Oldambt en Reiderland staan in toenemende mate in de belangstelling van bezoekers en bewoners die hechten aan cultuurhistorie en de bijzondere landschappelijke identiteit. Ontwikkeling van een typische streekgebonden visserij met producten van hoge kwaliteit mag hier rekenen op een groot draagvlak bij streekbewoners, toeristen en visliefhebbers.

Harlingen en de Friese eilanden

3.1 Harlingen

De economie en de gemeenschap van Harlingen zijn ontstaan rondom de haven; in de afgelopen eeuwen een knooppunt in het verkeer van mensen en goederen. Vanouds is de haven vooral een handelshaven voor de kustvaart, de Oostzeevaart en de binnenvaart. Beurtvaartschepen verzorgden verbindingen naar Ameland, Terschelling en Vlieland en Amsterdam. Nog steeds is Harlingen een handelshaven met industrie, toerisme, visserij, vishandel en -verwerking, scheepsbouw en scheepsreparatie. Vooral de grote havenuitbreidingen aan de noordoostzijde van de stad hebben er aan bijgedragen dat Harlingen deze functie heeft behouden. Bij het grote publiek is de stad nu vooral bekend als vertrekhaven van de veerboten naar Terschelling en Vlieland.

Voor vis, vooral garnalen en schelpdieren, was - en is - Harlingen een belangrijke aanvoerhaven, maar de visserijbedrijvigheid heeft altijd een erg wisselend karakter gehad. Misschien kwam dat vooral doordat Harlingen nooit een grote eigen vissersvloot heeft gehad. Het grootste volume aan vis en schelpdieren kwam meestal van vissers van elders die Harlingen als loshaven of als verkooppunt gebruikten. Zo hebben bijvoorbeeld de Terschellinger vissers in het begin van de twintigste eeuw lange tijd gebruikt gemaakt van een lijndienst van Harlingen op Londen voor het vervoer van hun mosselen en kokkels naar Engeland.

Vanuit de dijkdorpen tussen Koehool en Oudebildtzijl ('Barradeel') werd tot ongeveer 1940 gevestigd op haring en ansjovis met fuiken en kamers. Dit was een belangrijke seizoensvisserij voor tientallen kustbewoners die de rest van het jaar op het land werkten.

In de jaren dertig werd Harlingen een belangrijke thuishaven voor de opkomende garnalenvisserij. De thuisvloot die in 2008 uit 16 schepen bestaat, vist nu vooral op garnalen en in mindere mate op platvis (Eurokotters). In de visafslag wordt veel vis verhandeld, vooral platvis van Urker Noordzeekotters.

Tot het verbod op mechanische kokkelvisserij werkten vanuit Harlingen ook ondernemers in deze sector. Nu zijn er bedrijven voor handel en verwerking van kokkels gevestigd. Een van hen heeft zich gespecialiseerd in het verwerken van verse schelpdieren (kokkels) en gebruikt schoon zout grondwater voor het verwateren. In de jaren 70 heeft een visser uit deze regio de handmatige kokkelvisserij nieuw leven ingeblazen. Nu telt Harlingen en de naburige dorpen 6 vissers die fulltime of een deel van het jaar handmatige op kokkels vissen. De opkomst van de mechanische kokkelvisserij had al gezorgd voor afzetmogelijkheden voor kokkels. Vanaf dat moment groeide het aantal deelnemers in de handkokkelvisserij gestaag. Na het stopzetten van de mechanische visserij namen de vangstmogelijkheden voor de handvissers verder toe. In 2008 zijn in de Waddenzee 30 handkokkelbedrijven actief. Iets minder dan de helft daarvan woont ook in de waddenregio, voornamelijk Friesland en Noord-Holland. Groninger vissers doen niet mee in deze sector, ook al is de oostelijke Waddenzee al jaren het beste vanggebied voor de kokkelvissers.

In de regio Makkum - Harlingen combineert een aantal vissers de IJsselmeervisserij met de Waddenzeevisserij. Diverse combinaties komen voor: garnalen of harder, handmatige kokkelvisserij en visserij met zegen of staandwant op harder en zeebaars op het wad. Tussen Kornwerd en Harlingen wordt door enkele bedrijven nog met fuiken op paling en spiering gevestigd. Vanouds was dit al een overgangsgebied met een grotere variatie aan visserijactiviteiten.

Hoewel de visserij- en handelshaven nu buiten de stad ligt, hebben de vissers en de grote bruine vloot een ligplaats in de stad, in de Zuiderhaven, Noorderhaven en Willemsaven. De veerboten en de bruine vloot trekken toeristen, maar het merendeel gaat alleen aan en van boord. Toch heeft het maritieme karakter van de Nederlands enige 'stad aan het wad' een grote potentiële aantrekkingskracht. De jaarlijkse visserijdagen trekken grote bezoekersaantallen.

In de regio rondom Harlingen houdt een aantal ondernemers zich bezig met wat kan worden samengevat onder de titel 'zilte productie'. Een landbouwer uit Ferwerd verbouwt in een zomerpolder al meer dan tien jaar zeekraal. Er is een viskweker en bij Zurich wordt een proef voorbereid met een gemengd zilt bedrijf. Het zal hier gaan om een combinatie van zoute dierlijke productie en zouttolerante plantaardige productie.

3.2 Vlieland

Op het eiland is al enkele eeuwen geen visserij meer. Volgens de beschikbare bronnen is er tot in de 18de eeuw een gemeenschap van zeevissers geweest. Hun visserijbedrijf moet vergelijkbaar zijn geweest met die van de Noord-Hollandse kustdorpen: de lijnenvisserij op schelvis en kabeljauw, met het schrobnet (sleepnet) op schol en met drijfnetten op haring. Verondersteld wordt dat deze vissers de concurrentie met de Zuiderzeevissers en de Noord-Hollandse vissers niet vol hebben kunnen houden. Hun concurrenten zaten veel dichterbij de afzetmarkt, de Hollandse steden. Vlieland is lang een echte maritieme gemeenschap geweest, maar waarschijnlijk boden de walvisvaart en de koopvaardij betere bestaansmogelijkheden. En er zullen zeker Vlielanders schippers op vissersschepen van Hollandse reders hebben gevaren. Toerisme is hier nu de belangrijkste inkomstenbron.

3.3 Terschelling

Net als op Vlieland heeft ook de Terschellinger visserij vanaf de 17^e eeuw te lijden van de concurrentie van Zuiderzeevissers. Later, in de 19de eeuw, wordt melding gemaakt van de concurrentie op zee door met name Engelse vissersschepen. De Engelsen bevisten het zeegebied buiten de eilanden met diepstekende en snel zeilende vaartuigen. Daarmee visten ze veel effectiever en ook met zwaarder weer, als de eilanders met hun platbodems binnen moesten blijven of van zee weg moesten vluchten. Toch leeft de Terschellinger visserij aan het einde van de 19de eeuw op, voor een deel veroorzaakt door het wegvallen van andere werkgelegenheid. Veel eilanders werkten als bemanningslid op de zeilende koopvaardijvloot, maar als de stoomvaart het geleidelijk overneemt, wordt de arbeidsbehoefte veel kleiner. Om dezelfde reden neemt het aantal strandingen op de eilanders kust af en juist dat was een belangrijke aanvullende inkomstenbron; geld verdiend met het bergen van aangespoelde goederen. Er kwam nieuwe wetgeving waardoor buitenlandse vissers verder uit de kust moesten blijven, maar uiteindelijk was ook hier sprake van afnemende visbestanden en een vloot schepen die eigenlijk niet zeewaardig genoeg was. Redelijk succesvol waren de eilanders in het vangen en verhandelen van schelpdieren en garnalen, wadvisserij dus. Dat had veel te maken met verbeterde exportmogelijkheden dankzij lijndiensten vanuit de Harlinger haven. Van de 19de eeuw tot na de 2de W.O. werd de visserij afgewisseld met en/of gecombineerd met andere bedrijfstakken. Eilanders werkten in de kustvisserij of als bemanningslid op kustvaart, koopvaardij, walvisvaart of haringvisserij op Hollandse of Duitse loggers. De kleinschaliger kustvisserij op het wad werd uitgevoerd in combinatie met een boerenbedrijf en strandjuten. Kustvissers uit West-Terschelling en Midland visten rond 1900 met blazers en botters buitengaats op platvis, schelvis en kabeljauw. Op het wad visten ze op schelpdieren zoals mosselen en kokkels en op garnalen, rog en aal. In de kleine kustvisserij werd met sloepen of vletten gevaren, of de vissers gingen lopend het wad op. Ze vingden kokkels, mosselen, bot, schar en schol. Op Terschelling werd net als op Wieringen en Terschelling ook zeegras geoogst: de wivisserij. Opvallend is dat de Terschellingers niet meededen in een visserij die voor de Wieringer vissers zo belangrijk was: de palingvisserij in de wervelden. Ze visten op het wad wel op paling, maar lang niet zo intensief als de Wieringers. Juist voor een eiland met afzetproblemen zou de paling een goed product zijn geweest. Paling laat zich goed levend bewaren en kan in bunschepen over grote afstand vervoerd worden naar ver weg liggende afzetmarkten. Een mogelijke verklaring kan zijn dat een visser voor de palingvisserij in het wier eigenlijk de hele week in het werveld voor anker lag. Ieder tij moest de visser met de bijboot langs de fuiken. Het werk laat zich dus niet combineren met andere activiteiten. De Terschellingers waren gewend frequenter heen en weer te schakelen tussen verschillende activiteiten.

Een deel van de visvangst werd lokaal afgezet, maar het merendeel ging naar Harlingen en incidenteel Amsterdam en er was export van schelpdieren naar Engeland. Na 1910 gaat de visserij sterk achteruit door afnemende visbestanden en concurrentie van stroomtrawlers in de buitengaats visserij. Als in de tweede helft van de 20^e eeuw het toerisme belangrijker wordt als inkomstenbron neemt de kleine kustvisserij verder af.

De huidige visserij op Terschelling omvat garnalenvisserij, hengelvissers en strandvisserij op zeebaars. Er is nog een kleine, maar moderne vloot garnalenvissers die lost op Harlingen of de vangst daarheen laat vervoeren. Vanuit West-Terschelling varen boten met hengelaars op het wad. Dat is wel minder geworden door afnemende platvisbestanden. Vanaf het einde van de 90er jaren is er meer strandvisserij op zeebaars: hengelsport maar ook semi-professioneel met netten. Op het eiland wordt

het beeld in de polders nu bepaald door rundveehouders, maar ook door de vele paarden die op het eiland worden gehouden en deels worden ingezet in de toerismesector.

3.4 Ameland

Hollum was tot eind 19de eeuw het vissersdorp van Ameland. De Hollumers bedreven de zeevisserij direct buiten de eilanden. Hun visserijcultuur was sterk verwant met die van de Dongeradelen, er was ook migratie over en weer. De overeenkomsten bestonden uit de soorten visserij en het sterke karakter van een familiebedrijf, waarbij ook hier het spitten van aas en het azen van de lijnen door familieleden thuis werd verzorgd. Het grootste probleem voor de Amelanders was de afzet van de vis. In de 19de eeuw werd blijkbaar regelmatig een deel van de vangst verkocht aan een visdrogerij in Noord-Friesland. Maar het is niet bekend of de eilanders zelf schol of schelvis droogden om het te conserveren. Zoals beschreven voor Zoutkamp was deze manier van conserveren daar gebruikelijk. Altijd heeft een deel van de eilanders het wad gebruikt om met netten en lijnen op bot en schol te vissen. Dit gebeurde dan lopend vanaf de wal. Dat zal vooral belangrijk zijn geweest voor eigen gebruik en voor verkoop op het eiland. Dit is dus hetzelfde soort gebruik dat ook bij Terschellingers en bewoners van de Groninger waddenkust werd aangetroffen. Op de eilanden hoort het nog steeds bij de lokale cultuur.

Beroepsvisserij is er nu niet meer. Er zijn een aantal veehouders, maar toerisme is de belangrijkste peiler van de economie.

3.5 Schiermonnikoog

Schiermonnikoog is nooit een echte visserijgemeenschap geweest, maar kende een combinatie van visserij en handelsvaart: kustvisserij, kustvaart en als bemanning op koopvaardij en walvisvaart. Tot het begin van de 20^e eeuw voeren veel eilander kapiteins en reders op de Oostzee. Daarna leven de Schiermonnikogers overwegend van het toerisme en een aantal van hen van de veehouderij. Ook op Schiermonnikoog is geen beroepsvisserij meer. Wel is er hengelsport en (semi-professionele) strandvisserij op zeebaars en harder met netten.

4 Noord-Holland: Texel en Wieringen

4.1 Texel

Op Texel was Oosterend vanaf de 17de eeuw het vissersdorp. Tot 1840 had het dorp een eigen haven, maar die slibde gaandeweg dicht en vanaf dat moment waren de Oosterenders aangewezen op de haven van Oudeschild. De belangrijkste activiteit was de oestervangst. Bijzonder aan de Texelse oestervisserij was dat ze uit het wild gevangen oesters op percelen uitlegden om ze verder op te kweken. Een baai aan de wadkant van het eiland was daarvoor heel geschikt: ondiep, helder water met het goede zoutgehalte en een beschutte ligging. De baai was het restant van een groter stuk Waddenzee dat ooit tussen de eilanden Texel en Eierland in lag. Door achtereenvolgende inpolderingen kwamen de beide eilanden aan elkaar vast te liggen, maar deze baai bleef nog lang bestaan. Op andere plaatsen op 't wad, onder Schiermonnikoog en Ameland, waar geprobeerd is oesters te kweken, lukte het niet omdat de oesters toch te gauw bedekt raakten met zand of mosselen. Beschutte inhammen langs de kust, zoals de Lauwerszee, liggen te dicht bij een riviermonding waardoor het water een groot deel van het jaar te zoet, te brak of te slikkig was voor oesters. Dat juist de Texelaars een bescheiden vorm van oesterkweek toepasten, was te danken aan het bestaan van het locale en voor de Waddenzee bijzondere milieu in de baai. De percelen werden niet gehuurd van de staat. Voor Zeeuwse oesterpercelen en later voor de mosselpercelen in de Waddenzee was dat wel gebruikelijk. Er was dus geen sprake van een juridisch vastgelegd exclusief gebruiksrecht, maar het gebruik werd onderling gerespecteerd en vissers ervoeren het wel als een vorm van eigendom. Voor zover bekend heeft dit systeem nooit tot conflicten geleid. Jaarlijks werden vanaf half september oesters van de percelen gehaald en afgezet in Amsterdam, of verkocht aan Zoutkampers die ze vervolgens naar Hamburg exporteerden. Dat de oestervisserij langzaam verdween kwam deels door overbevissing en deels door de achteruitgang van het locale milieu. De baai die zo geschikt was voor de groei van uitgezette oesters slibde langzaam verder dicht.

De achteruitgang van de oestervisserij wordt door de Texelse vissers opgevangen met een opvallende verbreding van hun bedrijf. Er wordt op het wad gevestigd op mosselen, alikruiken, rog, geep en bot en buitengaats op schol en tong. In de tweede helft van de 19de eeuw schakelt een deel van de Texelaars, in het bijzonder de Oosterenders, over op de zeevisserij. Gaandeweg verschijnen meer blazers in de haven: de grotere en meer zeewaardige platbodems die ook door Dongeradeelster zeevissers worden gebruikt.

Het zeegat bij Texel, het Marsdiep, was lange tijd de belangrijkste vaarroute vanaf zee naar Amsterdam. Lang niet alle schepen konden zondermeer doorvaren over de ondiepe Zuiderzee. Veel Oudeschilders verdienden hun brood met het loodsen van schepen en de overslag van goederen vanuit zeeschepen in lichters en binnenschepen. Vanaf de Franse tijd kwam de klad in deze maritieme bedrijvigheid en later kreeg Amsterdam het Noordzeekanaal als verbinding naar zee. Een groot deel van de beroepsbevolking van Oudeschild is visser geworden en ze richten zich vooral op het wad. Ze zijn ook lange tijd actief in het verzamelen en drogen van wier (zeegras). Net als op Terschelling wordt op Texel rond de eeuwwisseling werk gemaakt van de collectieve verwerking en afzet van producten uit de Waddenzee: er is een kokkelkokerij, een garnalenkokerij en een visdrogerij. Als na 1930 de wierevelden uit de Waddenzee verdwijnen, vallen de Oudeschilders terug op verschillende vormen van wadvisserij, waarbij geleidelijk de garnalen belangrijker worden.

De enige noordelijke kustvisser die machinaal garnalen pelt en als eigen merk afzet, is een Texelaar. Dat is een interessant initiatief, nu de garnalenvisserij en -handel onder druk staan. Texelaars horen bij de vernieuwers in de Nederlandse zeevisserij. De eerste motorkotter wordt in 1927 door een Texelaar in de vaart gebracht. Tot die tijd varen er wel veel grote gemotoriseerde bidders van vissers uit Urk en Den Helder die relatief succesvol zijn, maar de kotter is een nieuw en vooruitstrevend scheepstype dat zich uiteindelijk beter leent voor verdere schaalvergroting. In 2008 is in de haven van Oudeschild nog steeds een tweedeling in de vloot zichtbaar; een kleine wadvisserijvloot, bestaande uit moderne garnalenschepen en enkele kokkelvissers en verderop een vloot grote moderne kotters voor de boomkorvisserij op zee, op schol en tong.

4.2 Wieringen

Aan de Wieringer visserijgeschiedenis is te zien dat het eiland in het overgangsgebied tussen de brakke Zuiderzee en de Waddenzee lag, met voorbij Den Helder ook de Noordzee op vaarbare

afstand. Wieringers waren uitgesproken wadvissers, maar in de Zuiderzee deden ze mee aan de botvisserij en de haring- en ansjovis visserij. Je zou kunnen zeggen dat de Wieringers de specialisten van het ondiepe water waren. Dat bleek ook uit de scheepstypen waaraan zij de voorkeur gaven: ondiep stekende platbodems die geschikt waren om in de wervelden te vissen en om boven de zandplaten op alikruiken, wulken of oesters te vissen. Friese scheepsbouwers ontwikkelden daarvoor een variant van de Friese visaak; de nog ondiepere Wieringer aak. Sommige aken hadden een diepgang van maar veertig centimeter. De visserij die het meest kenmerkend en onderscheidend is voor Wieringen is de fuikenvisserij op paling in de wervelden (zeegrasvelden). Dit was het milieu waarin de Wieringers hun eigen 'niche' vonden.

Wier groeit vooral in die gebieden waar met laagwater nog ongeveer een halve meter water blijft staan en het gedijt goed in brak water. Honderden hectares wervelden lagen er tot ongeveer 1930 in de Waddenzee. De wervelden waren zo dicht begroeid dat de golfslag er zelfs met harde wind in 'doodliep'. Een klein scheepje kon er veilig de hele week voor anker liggen. Een beschut milieu, voor vis en visser, en een goed leefgebied voor paling, geep en harder. De Wieringer aakjes lagen voor anker in een geul of priel midden in het werveld en met kleine bijboten gingen de vissers bij de fuiken langs. Als ze verder van huis, bijvoorbeeld onder Terschelling, in het wier lagen, ging een van de schepen met de vangst van een groep vissers naar het eiland om te lossen en proviand te halen. Het werk in de wervelden vond plaats in het zomerhalfjaar. In de wintermaanden werd zeilend op schelpdieren gevist en ook daarvoor waren juist de ondiepe schepen geschikt. Een ander specialisme dat met dit gebied samenhang was het wiermaaien. Gemaaid wier werd gedroogd en verkocht als vulling voor matrassen en meubels. Voor het verwerken van het wier waren de vissers aangewezen op samenwerking met boeren op het eiland. Het wier werd in sloten van het zout ontdaan en op dijken en grasland te drogen gelegd. Boerenwagens werden ingezet voor het transport.

Ook de jacht op ganzen en zwanen hing met de wervelden samen. Vooral rotganzen graasden massaal in de wervelden. Toen de jacht op waterwild eenmaal deel uitmaakte van de Wieringer cultuur beperkte het jagen zich niet tot de wervelden. De vogeljagers staken in de winter wel met een aak en een bijboot over naar de Friese wal om daar langs de waarden op ganzen en eenden te jagen. Voor de jacht werd een speciale bijboot gebruikt: de 'zwanenboot'.

De Wieringer visserijcultuur toont veel overeenkomsten met die van de riviermondingen van de Engelse oostkust. Vooral in de rivier de Blackwater groeiden uitgestrekte wervelden en de vissers van plaatsen als Maldon, Tollesbury en West Mersea combineerden dezelfde soort activiteiten: palingvissen, vogeljacht en schelpdiervisserij. Het zeegras wordt in Engeland 'eelgras' genoemd, 'palinggras'.

In de 30er jaren is het wier geleidelijk uit de Waddenzee verdwenen. Door twee oorzaken: de bouw van de Afsluitdijk en een schimmelziekte in het zeegras. Een deel van de Wieringer bevist daarna het zoete IJsselmeer, waar met vooral fuiken op paling wordt gevist. De afsluitdijk vormt nu een barrière waar zich tijdens de herfsttrek richting zee de paling concentreert. Aan de buitenkant van de Afsluitdijk kan nog een aantal jaren op haring en ansjovis gevist worden, maar dat is een aflopende zaak. Het voorkomen van deze visbestanden hing samen met de open Zuiderzee.

Voor de zoutwatervissers wordt de garnalenvisserij na de 30er jaren steeds belangrijker. Opvallend is dat de Wieringers deze visserij vaak combineren met de boomkorvisserij op tong en schol. Vanaf de 40er jaren bevat de Wieringer vloot een relatief groot aantal kleine, maar zeewaardige kotters die zowel voor de garnalenvisserij als de platvisvisserij geschikt zijn. Tot op heden is deze flexibiliteit nog steeds een kenmerk van de Wieringer vloot en het verschil met bijvoorbeeld de Zoutkamper vloot is opvallend. Voor een deel zal dat verschil te maken hebben met de nabijheid van goede visgronden voor de Hollandse kust, waar vaak goed tong gevangen kan worden. Sinds het einde van de 90er jaren is de visserij op langoustines, 'kreeftjes', een nevenvisserij voor Wieringer garnalenvissers met zeewaardige kotters. Ook dat zal voor een deel te maken hebben met de relatief goede bereikbaarheid van de geschikte visgebieden, maar het lijkt er op dat de Wieringer iets meer gericht is op allround zee- en kustvisserij.

Naast garnalenvissers en zeevissers is er op Wieringen in 2008 nog een groep vissers die zich met een verscheidenheid aan visserijactiviteiten bezig houdt:

Binnenvisserij (paling en snoekbaars) gecombineerd met wadvisserij (paling, spiering, harder); handkokkelvisserij en vaste vistuigenvisserij of visserij met toeristische nevenactiviteiten (het 'Wadvissersgilde')

5 Conclusies

5.1 Minder diversiteit tussen lokale visserijculturen

De visserijcultuur in het waddengebied is in de afgelopen 150 jaar minder divers geworden, dat is de belangrijkste conclusie van deze beschrijving van visserijgemeenschappen. Een aantal traditionele visserijgemeenschappen heeft geen visserijbedrijvigheid meer en de overige gemeenschappen zijn wat betreft visserijactiviteiten meer op elkaar gaan lijken. Voor een deel komt dat door economische ontwikkelingen op het vlak van techniek en afzetmarkten. Voor een ander deel is het een onbedoeld neveneffect van de regelgeving door middel van verhandelbare vergunningen en vangstrechten, waardoor het gemiddelde aantal visserijactiviteiten per bedrijf is afgenomen. De kustvisser die veel verschillende visserijen uitvoert en flexibel inspeelt op ecologische veranderingen is zeldzaam geworden. De derde oorzaak ligt in ingrijpende veranderingen in het landschap en de ecologie: het visgebied zelf is veel diversiteit kwijtgeraakt en specifieke milieus (biotopen) waar enkele visserijgemeenschappen hun visserij op baseerden zijn verdwenen.

De Lauwerszee en de Zuiderzee zijn afgedamd, de Dollard, een brakke getijdenboezem, is veel kleiner geworden en de wervelden zijn verdwenen.

Daarmee heeft het wad een groot deel van haar biologische productie en de 'kinderkamerfunctie' voor jonge vis verloren. Door een te intensieve bevissing zijn mosselbanken verdwenen. Wat rest is een nog steeds dynamische Waddenzee met uitgestrekte zandbanken en snelstromende geulen en met een heel grote productie aan garnalen en schelpdieren. Nieuwe soorten zijn er in de afgelopen dertig jaar ook verschenen, zoals de harder, de zeebaars en de Japanse oester.

Ondanks de afgenomen diversiteit is er geen sprake van een uniforme 'Waddenzeevisserij'. Daarvoor zijn de regionale verschillen tussen de oostelijke en de westelijke Waddenzee als het gaat om de ecologie en de structuur van geulen en platen te groot. En ook de ontwikkelingsgeschiedenis en de cultuurverschillen spelen een rol in hoe lokale vissers tegen de visserij en hun bedrijf aankijken.

Nu er werk gemaakt moet worden van veranderingen in de visserij is het zinvol opnieuw naar de verschillende achtergronden van de visserijgemeenschappen te kijken. In de voorbije eeuwen hebben gemeenschappen vaak moeten reageren op veranderingen in de zee, de markt of in hun maatschappelijke omgeving. De Waddenzeevisserij is nooit lang een constante factor geweest. Om vertrouwen in de toekomst te krijgen, is het goed om oog te hebben voor de dynamiek die er altijd is geweest.

5.2 De verschillende relaties met de zee: Vissers, kustbewoners en maritieme gemeenschappen

Op basis van de voorgaande hoofdstukken kunnen verschillende kenmerken benoemd worden van de relaties tussen de verschillende kustgemeenschappen en de zee:

1	Visserijgemeenschappen, waarin de cultuur volledig gericht is op visserij en vishandel als hoofdmiddel van bestaan.
2	Maritieme gemeenschappen, vaak ontstaan in havenplaatsen, aan riviermondingen of langs belangrijke scheepvaartroutes tussen zee en binnenwater. Binnen deze gemeenschappen zijn er periodes waarin bewoners omschakelen tussen werk in de visserij, kustvaart, koopvaardij, loodswezen of maritieme dienstverlening.
3	Plattelandsgemeenschappen langs de kust, waar visvangst onderdeel is van een leefwijze waarin het boerenbedrijf gecombineerd wordt met jacht en visserij en vroeger ook met juten en het bergen van wrakken.

1- Visserijgemeenschappen:

Voorbeelden van traditionele visserijgemeenschappen zijn - of waren - Oosterend op Texel, Wieringen, Hollum op Ameland en de vissersdorpen van de Dongeradelen: Wierum, Moddergat en sinds de 20ste eeuw ook Paesens (voor die tijd een agrarische gemeenschap). Op Texel zijn de meeste zeevissers nog steeds geworteld in de Oosterender gemeenschap, al is ook Oudeschild een vissersdorp van kust- en zeevissers geworden. Op Wieringen is den Oever ook nu nog een visserijgemeenschap. In de Dongeradelen kunnen Wierum en Moddergat niet meer als hedendaagse vissersdorpen beschouwd worden, maar er is in deze regio nog steeds sprake van een

visserijbevolking. Voor deze dorpen geldt dat niet de hele gemeenschap afhankelijk is van de visserij, maar de visserij is er nog heel bepalend voor de identiteit van de gemeenschap.

2- Maritieme gemeenschappen:

Tot de maritieme gemeenschappen kunnen Oudeschild, Harlingen, West-Terschelling, Schiermonnikoog en waarschijnlijk ook Zoutkamp en Termunten gerekend worden. Zoutkamp en Termunten zijn eigenlijk mengvormen. De maritieme bedrijvigheid nam er af na het graven van het Eemskanaal in 1885 en verplaatste zich naar Delfzijl. Vooral Zoutkamp had al enkele eeuwen een groep zeevissers en hun bemanningsleden zullen zo nu en dan ook in andere maritieme sectoren werk gevonden hebben, al was het maar voor een seizoen. Nadat grotere schepen in de visserij in gebruik raakten, hadden de vissers een haven nodig en betere voorzieningen voor het lossen en verkopen van de vangst. Vissers uit Vierhuizen, Hornhuizen en Westernieland vestigden zich in Zoutkamp. Om dezelfde reden trokken vissers die eerst in de dorpen en buurtschappen rondom de Dollard woonden naar Termunterzijl. Van deze beide maritieme gemeenschappen is Zoutkamp gaandeweg meer vissersdorp geworden. Ook na 1969, toen Lauwersoog de visserijhaven werd is dat zo gebleven.

3- Plattelandsgemeenschappen:

De plattelandsgemeenschappen waar kustvisserij een onderdeel van de leefwijze was lagen heel verspreid langs de kust en op de eilanden. De meest aansprekende voorbeelden waren Oost-Terschelling, Barradeel (tussen Harlingen en Zwarte Haan) en de dorpen en buurtschappen lang de Groningse waddenkust, de Eems en de Dollard. De kustbewoners vangen vis voor eigen gebruik of om te verkopen in de eigen omgeving. Deze manier van leven en in relatie staan met het kustlandschap is geleidelijk aan het verdwijnen. Een onlangs genomen beleidsmaatregel van het Ministerie van LNV maakt dat verdwijnen waarschijnlijk definitief, omdat de zogenoemde 'recreatieve vergunningen' voor het vissen met een klein net of een kleine hoeveelheid vislijnen na 2010 niet meer worden uitgegeven.

5.3 Dynamisch spel tussen zee, markt en maatschappij

Vissers moeten keuzes maken om in te kunnen spelen op veranderingen in de zee, de markt, of veranderende maatschappelijke omstandigheden. In de afgelopen 150 jaar is het verschillende keren over gekomen dat vissers van specialist meer allround kustvisser of zeevisser werden. Na de achteruitgang van de Texelse oostervisserij stapten deze vissers over op verschillende combinaties van zee- en kustvisserij: schol en tong op zee, wiersvisserij, en soms ansjovis in de Zuiderzee. Met het verdwijnen van de wiersvelden uit de Waddenzee raakte een grote groep Wieringer palingvissers hun 'natuurlijke habitat' kwijt. De meeste vissers uit deze groep gingen zich vanaf die tijd bezig houden met verschillende soorten wadvisserij: alikruiken, mosselen, haring of ansjovis. Het omgekeerde proces, specialisatie, treedt op als een van de visserijactiviteiten erg succesvol is. Dat gebeurde bijvoorbeeld met de Zoutkamper garnalenvisserij rond 1930; door betere afzetmogelijkheden en de beschikbaarheid van een grote hoeveelheid gesaneerde binnenscheepjes die eenvoudig omgebouwd konden worden voor de garnalenvisserij. In de 80er jaren kwam daar een andere oorzaak bij, n.l. de achteruitgang van tong, schol en kabeljauw en de strengere handhaving van quoteringsregelingen. De garnalenvisserij werd een 'uitwijkvisserij' voor zeevissers. En garnalenvissers die nog een kwantum bezaten deden dit van de hand, want vangstrechten waren een schaars en verhandelbaar goed geworden. Ze verloren daarmee wel de mogelijkheid om te schakelen naar een andere visserij.

De garnalenvisserij kent regelmatig terugkerende perioden met slechte resultaten, veroorzaakt door een te grote aanvoer en daardoor te lage prijzen. In de geschiedenis van de kustvisserij waren zulke omstandigheden vaak aanleiding om weer te gaan 'verbreden'. In de huidige situatie lijkt de weg naar verbreding afgesloten. Hiervoor zijn drie oorzaken aan te wijzen, die waarschijnlijk veel met elkaar te maken hebben: In gunstige omstandigheden is geïnvesteerd in grotere of duurdere schepen met een grote vangcapaciteit. Omschakelen naar een andere visserij kan alleen als de nieuwe visserij genoeg oplevert om het dure schip in de vaart te houden. Verkoop is meestal geen optie; in omstandigheden waarin iemand wil omschakelen is het schip vaak een moeilijk verkoopbaar artikel geworden. De tweede oorzaak is dat het zeemilieu over het algemeen gesproken armer geworden is. Voor omschakeling naar andere visserijen zijn de visbestanden vaak niet groot genoeg om de vereiste jaaromzet op te vissen. De derde oorzaak heeft te maken met het visserij- en

natuurbeschermingsbeleid. Dat heeft er, in elk geval in de Waddenzee, voor gezorgd dat voor elke activiteit een aparte vergunning nodig is. Een bedrijf dat wil verbreden moet een of meerdere vergunningen zien aan te kopen van een collega visser. Voor nieuwe activiteiten, waarvoor dus nog geen vergunning bestaat, moet de toelaatbaarheid eerst beoordeeld worden in een politiek en maatschappelijk debat waarin veel partijen zeggenschap hebben; niet in de laatste plaats de natuurbeschermingorganisaties. De dynamiek waarmee de kustvisserij altijd heeft gereageerd op veranderende omstandigheden is door deze factoren grotendeels tot staan gebracht.

Verschillende groepen reageren op een verschillende manier op de ontstane impasse. In de garnalenvisserij (en voor een deel ook in de handkokkelvisserij) pleit een groep vissers voor sanering, vanuit de gedachte dat het kleinere aantal bedrijven dat overblijft meer kans op overleven heeft. Een deel van de natuurbeschermingssector pleit voor het stopzetten van een deel van de visserijactiviteiten om de impact van de visserij op het zeemilieu te verkleinen. Een tweede groep vissers vindt sanering niet nodig, maar dringt aan op 'beheerst vissen'. Als het aantal visuren per week of per jaar kleiner wordt en als met minder motorvermogen wordt gevisd, is een beter rendement mogelijk. Dit zou de concurrentie op zee voor een deel uitschakelen. De groep die hier voor pleit heeft zelf vaak een kleiner schip. Daarnaast wil een derde groep vissers graag ruimte voor verbreding. Vanuit de natuurbeschermingssector is er enige steun voor vissers die naar verbreding streven en dat willen combineren met een vorm van schaalverkleining: kleinere schepen met lagere onkosten. Deze strategie is alleen haalbaar als ingezet wordt op het vangen - en verkopen - van producten met een hoge marktwaarde en een goede winstmarge per kilogram gevangen vis, schaal- of schelpdieren.

De overheid en de landelijke bedrijfsorganisaties lijken zich te richten op een combinatie van oplossingsmogelijkheden: sanering van een deel van de Noordzee kottervloot, flexibilisering van de visserij, kwaliteitsverbetering en meer samenwerking in de handelsketen. Onder dat alles ligt de noodzaak om te 'verduurzamen'. Daarbij gaat het steeds minder om het duurzaam beheren van de beviste commerciële visbestanden en steeds meer om het voorkomen van bijvangst en een te sterke beroering van de zeebodem. De overheid lijkt zich neer te leggen bij een verdere afname van de hoeveelheid visserijbedrijven.

Geconcludeerd kan worden dat alle drie strategieën van de groepen die hierboven zijn genoemd nodig kunnen zijn. Sterker nog, als het gaat om het voortbestaan van de kustvisserij op de langere termijn kunnen ze niet zonder elkaar. Saneren heeft alleen zin als de resterende bedrijven 'beheerst' vissen, anders is de vrij gekomen gebruiksruimte al snel weer opgevuld met grotere schepen of grotere vangsten. Verbreding, de derde strategie, is een uitweg uit schaalvergroting en specialisatie en is onmisbaar voor het ontdekken van nieuwe visserijmogelijkheden en 'niches' in de markt. Visserijgemeenschappen hebben een minimum omvang nodig ten aanzien van beroepsbevolking, kennis en ervaring. Verdere afname van het aantal bedrijven door sanering en het handhaven van een hoge specialisatiegraad kan er toe leiden dat de beroepsbevolking en de kennis en vaardigheden die binnen de gemeenschap voorhanden zijn onder een kritisch minimum niveau zakken. Termunterzijl is daarvan een dramatisch voorbeeld.

De geschiedenis van de visserijgemeenschappen toont aan wat de voordelen zijn als een deel van de vissers met kleine schepen en kleinere vangsten een breder palet van visserijactiviteiten uitvoert. De kustvisserij als geheel kan dan makkelijker meebewegen met veranderingen in de natuur en in de markt. Het aantal arbeidsplaatsen neemt toe. Het totale arbeidsaanbod vertoont meer diversiteit t.a.v. kennis en vaardigheden en er is meer uitwisseling van arbeidskrachten tussen deelsectoren, o.a. omdat er binnen een lokale gemeenschap meer diversiteit is t.a.v. soorten visserij en dus arbeidskrachten. Verder zal de veerkracht in de gehele garnalen- en handkokkel sector toenemen, omdat die sectoren straks voor een deel bestaan uit vissers die tijdelijk uitwijken naar andere vangsten als de prijs daalt of het bestand afneemt. Flexibilisering van een deel van de vloot vergroot dus ook de veerkracht van de resterende specialisten en daarmee hun duurzaamheid.

Literatuur

Andringa, S.	1991	Fan Barradiels ferline, De hjerring fiskerij	Aldheidkundige Feriening Barradiel
Benham, H.	1948	Last stronghold of sail	Harrap Ltd, London
Dorleijn, P.	1996	Van gaand en staand want, deel 5, Vollenhove en Lemmer	St.Bevolkingsonderzoek Zuiderzeepolders, Lelystad
Flikkema, A. en S.Meijer	2009	Noordpolderzijk, thuishaven voor vissers en robbenjagers	St.Voorheen de Eendracht, Usquert
Frik, J.	1982	Memoires	Archief Noordelijk Scheepvaartmuseum, Groningen
Ginkel, R. van	1993	Tussen Scylla en Charybdis, een ethnohistorie van Texels vissersvolk	Het Spinhuis, Amsterdam
Ginkel, R. van	1995	Texelse visserij na afsluiting van de Zuiderzee	Waddenbulletin, jrg30, nr.3
Hartsema, D.	2000	Rondom de oude Lauwerszee	Walburgpers, Zutphen
Kapelle, D.	2003	Vissers van de wal	Verse Hoeven, Raamsdonksveer
Kirchhoff, J.	2000	Fischfang auf dem wattengrund	Verlag H.Risius, Weener
Schroor, M.	1980	Op de loggers, Terschelling en de visserij rond de eeuwisseling	Lykele Jansma, Buitenpost
Schutten, G.J.	2004	Verdwenen schepen, p129, De Wieringse visserij	Walburg Pers, Zutphen
Straatsma, O.	1990	Visserij op Ameland	St. De ouwe pôle
Vegter, J.E.	2007	Geïntegreerde Visserij	St. Geïntegreerde Visserij
Vegter, J.E.	1990	Visserij in de Waddenzee	Waddenbulletin jrg25,nr.3
Vegter, J.E.	1994	Einde Ditzumer riviervisserij	Waddenbulletin jrg30, nr.3
Venema, G.A.	1868	De Visscherij in de Provincie Groningen	
Wezeman, H.B.	1983	De visserij vanuit Termunterzijk, Memoires	niet gepubliceerd

